

GAZNELİLER DÖNEMİ FARŞÇA ŞİİRİN ÖZELLİKLERİ VE BİR SÖZ ÜSTADI OLARAK FİRDEVSİ-Î TUSÎ

Muhammed Furkan ŞAHİN^{1*},

¹*Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı A.B.D. /İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*

*ORCID: 0000-0002-1368-2827 (furkan.sahin@medeniyet.edu.tr) Başlıca yazarın mail adresi

Özet – Bu Çalışma Gazneliler Döneminde yazılmış olan manzum eserlerin özelliklerini tespit etme ve okuyuculara aktarma amacını taşımaktadır. Hazırlanmış olduğumuz çalışmada Gazneliler Devri’ne genel bir değerlendirme yapılmış olup devrin söz üstadlarında Firdevsi-î Tusî okuyuculara tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında dönemin dil ve imla özellikleri örnekler yoluyla irdelenmiş ve çıkan sonuçlar aktarılmıştır. Dönemin şiir üslubu ortaya konurken Firdevsi’nin Şahnâme adlı eseri incelenmiş ve eserden çıkarılan üslup özellikleri çalışmamızda aktarılmıştır. Gazneliler Dönemi ve Firdevsi’nin hayatı üzerinde durulmayacak olan çalışmamızda amaç bu dönemde Fars şiirinin ne tarzda özelliklere sahip olduğunu ortaya çıkarmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler –Gazneliler, Şahnâme, Firdevsi-î Tusî, Farsça Şiir, Teşbih

I. GİRİŞ

Arap Fetihleri döneminde Müslümanların Samaniler Devleti karşısında almış oldukları zafer, Türklerin ve müslümanların Hint-İran coğrafyasına girmesine sebep olmuştur. Gazneliler’de X. asırda İranlılarla Türkler arasında baş gösteren mücadelelerin tam ortasında zuhur etmiştir. Alptekin ve Sebüktekin temellerini attığı devlet Sebüktekin’in oğlu Gazneli Mahmud zamanında kudretinin doruklarına ulaşmıştır. Sultan Mahmud güçlü iktidarıyla hem siyaseten hem de edebî anlamda gücünü memleketin her noktasında hissettirmiş devleti sadece siyasetin bir alanı yapmak yerine ilim adamlarının ve ediplerin uğrak yeri haline getirmiştir. Bu yönüyle Gazne sarayının ilim ve kültürün yayıldığı yerler olduğu bilinmektedir.

II. GAZNELİLER DÖNEMİ VE EBÛ’L KASIM-Î FİRDEVSİ-Î TUSÎ

Bilindiği üzere Gaznelilerde halkı farklı amaçlarla bir araya gelmiş başka milletler

oluşturmaktaydı. Bu durum doğal olarak devletin resmi, konuşma ve kültürel dilinin farklı olmasına sebebiyet veriyordu. Devletin resmî dili Arapça, edebiyat dili de Farsça idi. Buna karşılık hükümdar ailesi ve ordu Türk olduğu için saray ve ordu dili Türkçe konuşmaktaydı. Farklı milletlerden ve farklı dillerden gelen insanların oluşturduğu halk kültürel açıdan da özünde bir zenginlik barındırmaktaydı. Bu dönem edebi anlamda önemli eserlerin verildiği bir dönem olmakla beraber ilim ve edebiyat alanının önemli şahsiyetler yetişmiştir. Gazneliler devri, Fars edebiyatının en önemli dönemlerinden biridir. Bu dönemde Horasan Üslubu eserler kaleme alınmış olup Unsuri, Ferruhi ve Menuçehri Damğanî ve Firdevsî gibi büyük şairler eser vermişlerdir. Bu dönemde yazılan şiirler oldukça sade ve anlaşılırdır. Tercih edilen nazım şekli genellikle kasidedir. Bu şairler arasında en bilinen ve en önemli şair hiç şüphesiz Firdevsî’dir. Firdevsî’yi önemli kılan en büyük etken İran’ın Arap fetihleri altında milli benliğini kaybettiği bir dönemde ortaya çıkan ilk büyük Fars şairi olmasından kaynaklanmaktadır. Kendisinden

önce İran'da başlayan milli bilinci tekrar yeşertme ve İran'ın eski tarihi ile ilgili kaynakları yeniden toplama ve yazınsal metinlere dönüştürerek onları var etme çabası Firdevsî'nin şiir söylediği dönemde de devam etmiştir. Kendisinden önce Dakiki-yî Tusî gibi pek çok şairin başlayıp çeşitli nedenlerle tamamlamadıkları Şahname'ye yeniden başlamış ve yaklaşık 25-30 yılda eseri tamamlamıştır. Bu vesileyle eski İran tarihine ve mitolojisine ait yazılı ve sözlü anlatıları tek çatı altında toplamış ve onları canlı tutmuştur. Firdevsî ile ilgili olarak tarihi kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ise oldukça sınırlıdır. Onun hayati ile ilgili olarak literatürü taradığımızda elde ettiğimiz bilgilerin azlığı ortaya çıkarmış olduğu eserinin şöhreti ile ters orantılıdır. Ancak Tezkiretü's-Şuâra ve Avfi'nin Lübâbü'l Elbâb'ı ve diğer dönem kaynaklarından hareketle Firdevsî'nin Tus bölgesinden bir şair olduğu 325-329 / 937 -941m. Yılları arasında dünyaya geldiği bilinmektedir. Künyesi Ebû'l Kasım'dır. Şahname yazmaya 40'lı yaşlarda başlamış ve eserinin ortaya çıkarması 25 ilâ 30 yılı bulmuştur. Firdevsî ile ilgili olarak kaynaklardan elde edilen rivayetlerin temizlenmesiyle birlikte kendisi hakkında elimizde kalan bilgiler yalnızca yukarıda anlattığımız bir kaç bilgi kıvrımından ibarettir.

III. ŞAHNAME'NİN İÇERİĞİ

Fars dilinin sözcük hazinesi sayılan, aynı zamanda eşsiz fesahat ve belagat örneği kabul edilen Şahname, içeriğinde yalnızca hikâyeler barındırmaz. Eserde, eski İran efsane ve gelenekleri, İslam dönemine kadar meydana gelen hemen hemen bütün olaylar hakkındaki bilgiler bir araya toplanmıştır. Ayrıca felsefi ve ahlaki konulara değinilmiş, kahramanlık şiirlerinin yanı sıra diğer şiir türlerine de yer verilmiştir. Tarihsel içeriğinin yanı sıra mitolojik aktarımları ve kahramanlık hikayeleriyle de dikkat çekmektedir.

Pişdâdiyân hanedanının ilk hükümdarı Keyûmers'ten başlayarak Sasanilerin son hükümdarı III . Yazdicerd'e kadar devam eden toplam elli hükümdarlık dönemi ele alan eserin giriş kısmında; Tanrı'yı ve akli övüş insanın, güneşin ve ayın yaratılışı, Hz. Peygamber ve ashâbını övüş başlıkları yer alır. Ardından Şahnâme'nin kaynakları ve son olarak da Sultan Mahmud'u övgü bölümü gelir ve asıl konuya geçilir. Tarih öncesi devirlerden başlayarak İran

milletinin medeniyet serüveni, çevrelerindeki milletlerle; Turanlılar, Araplarla ve diğer milletlerle olan savaşları ve münasebetleri olağanüstü akıcı ifadelerle aktarılır.

IV. GAZNELİLER DÖNEMİ ŞİİR ÖZELLİKLERİ

Üçüncü yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve beşinci yüzyılın sonuna kadar devam eden Deri Farsçası ile şiir söyleme üslubuna Horasan üslubu denir. Arap fetihleriyle beraber İslam'ın İran üzerindeki hakimiyetinden sonra, yeni Fars dilinin ilk edebi eserleri Horasan bölgesinde ortaya çıkmış ve bu nedenle üslup, Horasan adıyla adlandırılmıştır. Bazen Türkistan üslubu olarak da adlandırılan Horasan üslubu, her şeyden çok sözlü ve biçimsel kısıtlamalara ve geleneklere bağlıdır. Bu üslubun günümüze ulaşan eserleri kelimelerin ihtişamına sahip olduğundan, gerçekliği bir bütün halinde sunabilmiştir. Bu dönemin şiiri, mutluluk ruhunu teşvik eden güzel ve canlı bir şiirdir. Siyasi ve ekonomik refah ile birlikte hükümdarların şairleri himaye etmesi bu dönemde söylenen şiirlerin diğer dönemlerde söylenen şiirlerden daha canlı ve açık olmasına sebep olmuştur. Bu dönemin şiirlerinde destansı ruh hakimdir. Şarap ve sevgili ile ilgili nasihatlerde bile destansı bir anlatım görülmektedir. Şairler ve şiirleri içe kapanık tarzda değil dış dünyaya açık tarzda şiirlerini söylemiş ve düşüncelerini ifade etmişlerdir. Söylene şiirler içinde mersiye, hikmet, vaaz, bilmece, mizah, destan içermektedir. Ancak şiiri söylemekteki asıl amaç elbette ki memduhu övmektir. En çok tercih edilen nazım şekli olmakla birlikte destansı hikayelerin anlatımında nazım şekli olarak mesnevi tercih edilmiştir.

A. Dil ve İmla Özeillikleri

Elif-i Zaîd

Mısra sonlarında isimlerin ve fiillerin sonlarına bir ' (Elif) harfi getirilmektedir.

فردوسی:

به فرکیان نرم کرد جوشنا
چو خود و زره کرد و چون جوشنا

İzafet Kesresinin Yokluğu

فردوسی:

ندانم که عاشق گل آمد گر
چرا ز ابرینم خروش هژبر

Üçüncü Tekil Şahıs Zamirini Geçmiş Zamanın Üçüncü Tekil Şahsında Getirme

فردوسی:

پياده شدش گيو و گردان بهم
هر آنکس که بر زين بد از بیش و کم

Geçmiş Zaman Üçüncü Tekil Şahıs ى Getirme

فردوسی:

به فردوسی آواز دادی که می
مخور جز به آیین کاوس کی

Yönelme ve Durum Bildiren Edatların Birbirlerinin Yerine Kullanılması

به anlamında در

در anlamında به

از anlamında به kullanılmaktadır.

Eski Kelimelerin Kullanılması

فردوسی:

مرا کاچ هرگز نپروردییی
چو پرورده بودی نیازدییی

(tır. کاچ kelimesinin eski telaffuzu (کاش))

فردوسی:

چنین داد پاسخ که ایدون کنم
که کین ار دل شاه بیرون کنم

(kelimesi aیدون) این چنین anlamına gelen eski Pehlevicedir.)

IV. ŞAHNAME'DE TEŞBİH ÖRNEKLERİ

Horasan Üslubu ile yazılan şiirlerde teşbih oldukça saf ve sade bir anlatıma sahiptir. Firdevsî'nin ise oluşturmuş olduğu terkiplerle en güzel teşbihleri ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

İran'ın milli şairi ve söz üstadı olarak kabul edilen bu yegane şair oluşturmuş olduğu terkiplerle anlatımını güçlendirmiş özellikle tasvir alanında büyük bir başarı göstermiştir. Öyle ki Şahname içerisindeki herhangi bir savaş veya doğa tasvirini okuyacak olsanız kullanılan ifadelerin ve terkiplerin büyüğü zihninizde o savaş meydanını adeta bir görüntü gibi canlı ve izlenebilir hale getirecektir.

یکی نیزه تیر برداشت گيو چو دندان غول و چو چنگال دیو

Dişleri devasa, pençesi şeytan gibi olan Giyu'nun mızrağını aldı.

شبی تیره مانند دریای قیر نه بهرام پیدا نه کیوان نه تیر
Karanlık bir gece katran denizi gibi; ne Behram görünüyor ne zühal ne de ok.

مژگانش همی گذر کند از جوشن مانند سنان گيو در جنگ پشن
Kirpiği, zırhı delip geçiyor; Giv'in Peşen ile yaptığı savaşdaki mızrağı gibi.

از آتش ترا بیم چندان بود که دریا به آرام جنبان بود
Sen denizin sakinliğine aldanıp ateşten korkan birisin.

Ateş: Rüstem

Deniz: Sohrap

چو دریای سبز اندر آید به خواب چو تیغ تیش بر کشد آفتاب
O deniz uykusundan uyanıpta bir coşacak olursa; Güneşin parlaklığını mızrağıyla yok eder.

Güneş: Rüstem

Deniz: Sohrap

یکی دخترى داشت خاقان چو ماه کجا ماه دارد دو زلف سیاه
Hâkânın ay gibi bir kızı vardı; (hayır) ayın nerede iki siyah zülfü vardır ki?

V. SONUÇLAR

Gazneliler Devri içerisinde büyük söz üstadlarının olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu duruma güzel bir zemin hazırlanmasında büyük bir öneme sahip olan Gazne Sultanları ve devlet ricali unutulmamalıdır. Devlet eliyle şair ve edipleri koruyup değer vermeleri Fars şiirine canlılık getirmiştir. Fars şiiri veya Farsça şiir bu dönemde daha önceki dönemlerin aksine hem lafzen hem de anlamsal açıdan daha da güçlenmiştir. Bu dönem Unsûrî, Menuçîhrî ve Firdevsî gibi söz üstadlarını ortaya çıkarmıştır. Çalışmamızda bir söz üstadı olarak Firdevsî ele alınmış ve ortaya koymuş olduğu Şahname adlı eserinden yola çıkarak dönemin dil ve imla özellikleri okuyuculara aktarılmıştır.

KAYNAKLAR

- [1] Abdullah, Razî; Târîh-i Kâmil-i İran, Tahran 1372;.
- [2] Afifi, Rahîm; Ferhengname-yi Şî'ri, c. I, Tahran 1372 h. ş.
- [3] Bahâr, Meliküşşu'arâ; Sebksînâsî, c. I., Tahran 1349 hş.
- [4] Değirmençay, Veyis; Fünûn-i Belâgat ve Sînâ'ât-i Edebî, Aktif Yayınları, Ankara, 2014
- [5] Dihhudâ, Ali Ekber Lugatnâme-yi Dihhudâ, c. IX, Tahran 1373 hş.

- [6] Hanleri, Perviz Natel; Rüstem-û Sohrab, Şahkarha-yî Edebiyat-î Farsî, Çap-î Panzdehom, t.y., y.y.
- [7] Hûmayî, Celâleddin.; Fünûn-i Belâgat ve Sînâ'ât-i Edebî, Neşr-î Hüma, Kum, 1373
- [8] Kanar, Mehmet; “Şâhnâme” TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 38, 2010
- [9] Kanar, Mehmet; “Firdevsî” TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 13, 1996
- [10] Meşkûr, Muhammed Cevad, Târîh-i İranzemîn, Tahran 1368 hş.
- [11] Muhammedî, Muhammed Hüseyin. Belagât Meânî Beyân ve Bedî’, Neşr-î Zevâr, Tahran, 1387 hş.
- [12] Safâ, Zebihullah, Târîh-i Edebiyât der İran, Tahran; İntişârât-i Firdevsî 1371 hş;
- [13] Semerkandî, Devletşah; Tezkiretü’ş-şuarâ, (tsh. Edward Granville Brown) Tahran: İntişârât-i Dîbâ. 1382hş.
- [14] Şemisa, Sirius.; Beyân ve Meânî, İntişarat-ı Firdevsi, Tahran, 1374 hş.
- [15] Şemisa, Sirius.; Sebk Şinasî, İntişarat-ı Firdevsi, Tahran, 1382 hş.
- [16] Zencanî, Berât; Teşbih der Şahname-î Firdevsî, Mecelle-yî Danişkede-yî Edebiyat ve U’lum-u İnsani-yî Danişgahî Tahran, 1381 hş..